

LOGOR MORINJ

“U pravnom smislu, logori Morinj i Bileća su predstavljali mjesta u kojima je u najvećoj mjeri sustavno suspendiran pravni standard civilizacije tog vremena, te najdrastičnije reducirane i kršene norme koje su inače uređivale pravila međuljudskog postupanja u široj zajednici koja je okruživala logor.”

Monografija Dubrovačkih logoraša, str. 275

Uvod

Logor Morinj osnovan je na području općine Kotor, nedaleko od samog gradića Morinj, kao „centar za prihvat zarobljenika“, odnosno kao „Sabirni centar za prihvat ratnih zarobljenika“ od strane Jugoslavenske narodne armije (JNA) te je funkcionirao od 3. listopada 1991. do 18. kolovoza/avgusta 1992. Otvoren je kao sabirni centar za osobe zarobljene u ratnom sukobu između hrvatskih snaga i JNA po otvaranju dubrovačke fronte, odnosno, napada na Dubrovnik koji je započeo 1. listopada 1991. godine. Iako su u logor s napadnutog teritorija Hrvatske prvenstveno dovođeni vojni zarobljenici, navodno radi prikupljanja informacija, među zatvorenicima je bio i veliki broj civila. Smirivanjem neprijateljstava kao i uzmakom crnogorskih vlasti od aktivne vojne kampanje na tom području, logor gubi svoju funkciju. Isprike predsjednika, sudski postupci, kao i postupci za reparacije bit će pokrenuti puno godina kasnije, uz djelomičan uspjeh u ostvarivanju pravde.

Funkcioniranje logora

Prema istrazi započetoj od strane Državnog odvjetništva Republike Hrvatske koju je preuzelo i nadogradilo Državno tužilaštvo Crne Gore, uz korištenje rezultata istrage Tužilaštva Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (MKSJ), Centar je formiran odlukom Komande IX Vojnopomorskog sektora Boka.¹ Formirani su „isljednički tim“ te stražarska služba. Logor se sastojao od nekoliko objekata koji su ranije služili kao skladište municije odnosno vojne opreme. Prema iskazu svjedoka Mirsada Kurluča, „sabirni centar Morinj je nekada bio vojno skladište u kome su se nalazila tri ili četiri veća objekta čvrsto zidana, prekrivena crijepom, prozori i vrata sa metalnim rešetkama i drvenim podom jer je tu čuvano oružje i municija.“² U većim su objektima, hangarima, zarobljenici bili smješteni, dok su u kontejnerima ispitivani. Prema iskazu Mladena Govedarice, stariji vodnik I klase Predrag Španjević zv. „Španac“ bio je određen da osigura svu infrastrukturu za početak rada centra, i tada je vidio da „uslovi u tim objektima nijesu bili dobri ali u tom trenutku se nije moglo bolje i isti nijesu imali ni struju ni vodu“.³

U logor su, prema izjavi Krluča, dovođene osobe koje su zatečene u zoni borbenog djelovanja ili u sumnjivim okolnostima. Dijelovi zapisnika inkriminirajuće prirode unošeni su u računalno, snimani na diskete, dostavljani komandi IX VPS-a od kuda su proslijeđivani Upravi bezbjednosti Saveznog sekretarijata za narodnu obranu u Beogradu (SSNO). 2008. godine, Ministarstvo obrane Crne Gore konstatiralo je da se u arhivi Generalštaba ne nalazi dokumentacija „izdvojena kao arhivska građa nastala u periodu 1991. godina do 1992.“ te da je ona predana Vojnom arhivu u Beogradu.⁴ Popisi primopredaje gradiva nisu sadržavali dokumente koji se odnose na osnivanje i organizaciju Sabirnog centra. Daljnjom je prepiskom te analizom dostupnih fon-

¹ Optužnica KiS.br. 7/08 od 15. avgusta 2008.

² Isto

³ Isto

⁴ Presuda Višeg suda u Podgorici K.br.214/08 od 15.05.2010.

dova utvrđeno da zapisnici o saslušanju nisu pronađeni u arhivskom fondu SSNO-a, dok se u Haaškom sudu nalazi tek jedan zapisnik o saslušanju iz Kumbora.

Prvi zarobljenici dovedeni su u logor u noći 3. listopada 1991.⁵ U presudi Višeg suda u Podgorici zabilježena je izjava Govedarice prema kojoj je „bio je prisutan u centru kada je izvršen prihvrat zarobljenika i sve je urađeno na način kako to propisi nalazu jer je stariji vodnik Španjević bio preuzeo obavezu oko obuke stražarske službe i prihvata zarobljenika, dobio je sve propise o postupanju sa ratnim zarobljenicima kao i Ženevsku konvenciju tako da je taj prvi prihvrat bio u potpunosti u duhu sa propisima i konvencijama.“⁶ Međutim, svjedočenja logoraša, zabilježena u sudskoj dokumentaciji kao i drugim izvorima, govore o nehumanom postupanju sa zatvorenici.

Logor Morinj valja shvatiti kao dio sustava prihvata, držanja i mučenja civilnih i vojnih zatvorenika. Autori *Monografije Dubrovačkih logoraša* govore o formiranju dvaju „koncentracijskih logora“ – Morinj u Crnoj Gori i Bileća u Bosni i Hercegovini (BiH), uz koja su postojala i dva tranzitna logora – Kumbor u Crnoj Gori i Trebinje u BiH. Na području BiH spominju se Zavala, a u Crnoj Gori motel Vinogradi u Sutorini. „Po zarobljavanju, dio osoba je odveden u logore preživjevši pakao Zavale i Trebinja do Bileće, te Kumbora i motela „Vinogradi“ na putu za Morinj, a dio ostaje u tzv. kućnom pritvoru.“ (str. 19) Osim ovih, na okupiranom dubrovačkom području navode se i druge lokacije zatvaranja i mučenja – na prostoru Konavala Policijska postaja Grude i Cavtat, hotel Makedonija i farma Vukobrat, na području Župe Dubrovačke škola i vojarna Kupari, na području Mokošice škola i opskrbi centar; na području Dubrovačkog primorja *Vrtovi sunca* u Orašcu, Grošetina kuća i baraka na Kovačevu brijegu u Slanom, te kuća Zdravka Damjanovića u Zatonu.⁷

Marko Knežić svjedočio je pred Tužiteljstvom MKSJ-a 4. i 6. svibnja 2000. u predmetu protiv Slobodana Miloševića u funkcioniranju, te o premještanjima unutar tog sustava. U noći sa 3. na 4. listopada 1991. započelo je granatiranje mjesta Slano sa mora i kopna od strane Jugoslavenske narodne armije i Jugoslovenske ratne mornarice. Prema njegovu iskazu „svuda je gorjelo. Nismo imali ni vode ni struje. Telefonske veze su presječene. Noć je bila paklena, sve je gorjelo kao u filmovima“. Prema naredbi Kriznog štaba Slano, većina stanovništva se evakuirala, a ostao je tek manji broj branitelja s namjerom da obrane mjesto. Sljedećeg jutra, snage JNA opkolile su i ušle u mjesto, te ubrzo slomile otpor. Nakon što su se skrivali dva mjeseca po lokalnim brdima i među stijenama, trojica su muškaraca (Knežić, njegov otac, te susjed Božo Glumac) zarobljeni i odvedeni na ispitivanje u sjedište Vojne policije, smješteno u jednoj od kuća u Slanom. Sljedeći su dan prebačeni u zatočenički logor Bileća, kojim je prvo upravljao Užički korpus, a kasnije Riječki korpus JNA. U narednih je šest mjeseci bio izložen različitim oblicima torture: „uz prenatrpanost zatvorenici u Bileći bili izvrgnuti fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Vojnici su redovno gurali glave zatvorenika u zahodske školjke.

⁵ Prema jednim podacima, radilo se o skupini vojnika zarobljenih iznad Molunta, a prema drugim o vojnicima s vatrenog položaja Bosanka.

⁶ Presuda Ks.br. 33/10 od 25.01.2012.

⁷ Monografija Dubrovačkih logoraša, str. 19

Gospodin Knežića su zlostavljali električnim šokovima kao i mnoge druge zatvorenike. Zatvorenici su bili prisiljeni na fizički rad tijekom kojega su ih tukli.⁴⁸ Predstavnici Međunarodnog crvenog križa nekoliko su puta posjetili logor u tom razdoblju. Neki su zatvorenici bili skriveni (kao i sam Knežić), a u drugim prilikama isuviše prestrašeni da govore o zlostavljanju. Prema njegovu iskazu, tortura je postala još gora nakon vijesti o međunarodnom priznanju Hrvatske. Mučenja su redovito uključivala i lažne vijesti o puštanju prilikom razmjene zatvorenika. To je i bio slučaj 23. svibnja 1992. kada je ukrcao na autobus s približno 100 zatvorenika te nekoliko stražara te umjesto na razmjenu, odveden u Morinj. Tamo je bio u zatočeništvu do početka srpnja 1992. godine, kada je nakon niza lažnih obećanja o puštanju, konačno oslobođen i razmijenjen u Cavtatu. Iako je u Bileću stigao 5. prosinca 1991, službeno je registriran tek 13. siječnja 1992, a tijekom tog vremena, nije bio optužen za kazneno djelo niti mu se sudilo. Njegov je otac ostao u kućnom pritvoru u selu.

Slika br. 1: Razmjene zarobljenika (izvor: dokumentarni film *Logor Morinj*)

Prema izjavi jednog od logoraša, Đure Matušića, nakon pada Zatona, Orašca, Trstenog i gornjih sela, ostao je u okruženju s petero suboraca. Nakon skrivanja zarobljeni su 20. prosinca 1991. u zaleđu Gromače. Odvedeni su u Vrtove sunca, gdje proživljavaju prvu torturu, potom u kuću Zdravka Damjanovića u Zaton, a navečer preko barutane (Osojnik) do Kupara, gdje su „noćima maltretirani, zlostavljani i ispitivani od pripadnika neprijateljske vojske.“ Maricom su odvezeni u Kumbor gdje bivaju tučeni, a „pri dolasku dobivamo takve batine da neki nisu ništa vidili. Tu smo iskrcavali kamione na kojima su se nalazile vrijednosti i stvari opljačkane iz Vrtova sunca“. U logor Morinj dolaze u večernjim satima. „Tu nas je dočekala veća skupina bijesnih četnika i rezervista. Organiziraju nam poseban prijem – svaki je proživio 20 minutno batinanje, tako da nismo mogli hodati, već smo ubačeni u kontejner. Slijedili su dani premlaćivanja, tortura, ispitivanja, gladi, žeđi, batina i poniženja“. Desetog travnja 1992. upućeni su u nepoznatom smjeru. „Neki od nas su govorili da ćemo završiti u jami u Popovu

⁴⁸ Svjedočenje Marka Knežića pred MKSJ (sažetak)

polju, drugi su plakali, neki mokrili u hlače od straha i neizvjesnosti, dok su neki samo šutjeli.“ Unatoč nadi da idu na razmjenu, završavaju u logoru u Bileći. 23. svibnja 1992. vraćaju ih u Morinju, gdje se mučenja nastavljaju. Iznenada, 2. srpnja 1992., stigla je nova vijest o razmjeni. Konačno su razmijenjeni toga dana u Cavtatu.⁹

Zatočeništvo

Prema popisima Društva koje je izdavač *Monografije*, kroz logore je prošlo 443 zarobljenika, od čega je u Morinju bilo zatočeno 312, a u Bileći 131 osoba. Optužnica broji 169 zatočenih u Morinju. Dubrovački logoraši su proživjeli u logorima ukupno 23.500 dana, od toga 17.800 u Morinju, a u Bileći 5.700 dana.¹⁰ Najveći dio zarobljenika bio je Dubrovačko-neretvanske županije, a njih 64 su iz drugih područja Hrvatske te BiH. U *Monografiji* se navodi i brojka od 13 logoraša.¹¹

Prema optužnici, na temelju medicinske dokumentacije i obdukcijskog zapisnika proizlazi da su „oštećeni Brailo Miho, Čagalj Antun i Obrad Jakov umrli dok su se nalazili u Centru, pri čemu je smrt kod oštećenog Obrada nastupila usled samoubistva vješanjem, dok su oštećeni Kralj Miho, Ban Božo i Brailo Vlaho umrli nakon izlaska iz Centra.“ Prema *Monografiji*, od tortura i zlostavljanja u logorima je preminulo osam zarobljenika, a od razmjena odnosno puštanja na slobodu do 2011. godine, kada je izdana monografija, od posljedica je preminulo 80 bivših logoraša. U vrijeme zarobljavanja najmlađi je logoraš imao 15 godina, a najstariji 82 godine.¹²

Slika br. 2: Svjedočenje Maria Curića za projekt *Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas*

⁹ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 214, Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010

¹⁰ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 19

¹¹ Isto, str. 162

¹² Isto

Logori u Morinju i Bileći opisani su kao „mjestu u kojima je u najvećoj mjeri sustavno suspendiran pravni standard civilizacije tog vremena, te najdrastičnije reducirane i kršene norme koje su inače uređivale pravila međuljudskog postupanja u široj zajednici koja je okruživala logor“. Unatoč sistematskom karakteru torture koja je rezultirala „najdrastičnijim logorskim iskustvima“, fizičko i psihičko zlostavljanje bilo je dijelom neslužbene, neformalne politike upravljanja logorom, što je otežavajući faktor u naknadnom ustanovljavanju odgovornosti. S druge strane, smisao tog privremenog logora očitovao se u svim za logorske režime karakterističnim crtama: „U psihosocijalnom pogledu logorašima je drastično ili potpuno uništavan osobni i socijalni identitet, u najboljem slučaju sustavno su tretirani kao drugorazredne, manje vrijedne osobe, a u najgorim slučajevima, što je nažalost bilo češće, status logoraša poistovjećivan je s predmetima koje treba bezobzirno i nemilosrdno maltretirati do potpunog uništenja. To je značilo da su stambeni, prehrambeni, zdravstveni i higijenski uvjeti života logoraša bili svedeni na najnižu moguću razinu.“¹³

Svjedoci navode da su pri dolasku u logor prolazili kroz špalir ljudi koji su ih udarali rukama, nogama, različitim predmetima, pljuvali te vrijeđali. U logoru su svakodnevno premlaćivani na najrazličitije načine: vrećama za pijesak, kundacima pušaka, električnim pendrecima, palicama, štapovima, čizmama. Morali su stavljati ruke na zatiljak i okrenuti se licem prema zidu, a potom „bi mlatili po leđima kako bi koga dohvatili“. „Stražari su znali ulaziti u hangar kada im je volja i na njihov znak »otvaram vrata« oni bi morali skočiti na noge, stati uza zid, okrenuti se licem prema zidu, držati ruke na potiljku i gledati u tlo ispred sebe, nakon čega bi stražari udarali koga bi htjeli. Najgore udarce su dobivali kada bi ih ti stražari izvodili iz hangara napolju. Dok su stajali prislonjeni uz zid sa rukama na potiljku glave, oni bi ih udarali do besvjesti i tako izudarane vraćali u hangar.“¹⁴ Zatvorenici su često bili prinuđeni tući se međusobno u organiziranim fizičkim borbama. Izlazak iz baraka predstavljao je siguran znak premlaćivanja, stoga su se zatvorenici suzdržavali od normalnog obavljanja fizioloških potreba. Mnogi svjedoci navode često korištenje alkohola koje je doprinosilo brutalnosti u ophođenju sa zatvorenicima i ponižavanju. Neke osobe naročito su se isticale u provođenju torture. „Po nečovječnosti se isticao kuvar za koga je [svjedok] kasnije saznao da se zove M. koji je njih logoraše tukao nogama, rukama, daskom, a njega su često dovodili kada je trebalo logoraša omekšati prije ispitivanja.“¹⁵ Svjedoci ističu da je bilo čuvara koji su pomagali zatvorenicima i dostojanstveno se prema njima odnosili. Davali su im cigarete, paketić čokolade – što je u tim trenucima predstavljalo moment okrijepe.

U svakom od hangara bilo je smješteno po 70-80 ljudi. „U hangaru je bio smrad i prljavština, jedna kanta za mokrenje pored koje su ležali drugi zarobljenici, kupanja nije bilo.“¹⁶ Vodu su dobijali u vrlo malim količinama. Kako svjedoči Metodije Prkačin, „najviše je problem bio vode, jer nam nisu htjeli davati vodu. Davali nam vodu u plastičnim bocama od litre i po. Daju dvije boce na nas 140. (...) Ljudi strašno ožedne. Nisi gladan nego žedan.“¹⁷ Osjećaj žeđi

¹³ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 275

¹⁴ Svjedočenje Braila Nike, Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010.

¹⁵ Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

¹⁶ Isto

¹⁷ Svjedočanstvo Metodije Prkačin, *Osobna sjećanja*, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/metodije-prkacin>

pogoršavala je činjenica da su bili prisiljeni jesti zasoljenu ribu. Prema jednom svjedoku „hrana je bila sve samo ne hrana, a po dolasku Crvenog križa dobijali su kruh hladan kao led pa pretpostavlja da su ga držali u frižideru“.¹⁸ Velik je broj zarobljenika, osim teških ozljeda i psihofizičkih smetnji, u vrlo kratkom roku doživio rapidno smanjenje tjelesne težine.

Kao metode mučenja zabilježeni su slučajevi odvođenja na lažna strijeljanja te lažne razmjene. Nadalje, neregularnost statusa zatvorenika u kombinaciji s velikim protokom ljudi, za koje se nije znalo kamo su odvođeni, povećavala je osjećaj nepodnošljivosti situacije. Ipak, dolazak Međunarodnog crvenog križa pružio je zatvorenicima stanoviti osjećaj sigurnosti, unatoč tome što su pojedine osobe skrivane od delegacije.

Istrage i suđenja

Županijski sud u Dubrovniku prvu je istragu o zločinima u Morinju pokrenuo 1992. godine, i njome je obuhvaćeno deset osumnjičenika, a 1995. godine pokreće se istraga protiv petero osoba za zločine u logoru Bileća.¹⁹

Godine 2000. na području Republike Hrvatske uhićen je temeljem tjeeralice Branko Ljubišić, koji je od siječnja do svibnja 1992. godine bio zapovjednik osiguranja u logoru Bileća. Županijski sud u Dubrovniku donio je 8. rujna 2000. temeljem optužnice Županijskog državnog odvjetništva u Dubrovniku od 11. srpnja 2000. presudu kojom je Ljubišić proglašen krivim zbog kaznenog djela ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika iz članka 122. OKZRH te mu je izrečena kazna od 14 godina. Vrhovni sud Republike Hrvatske potvrdio je ovu presudu 20. ožujka 2001. godine.²⁰

Milorad Kovačević osuđen je 2019. godine u odsustvu zbog ratnog zločina počinjenog nad zarobljenim pripadnicima MUP-a kod Slanog pred Županijskim sudom u Splitu. Sud je utvrdio da je Kovačević kao poručnik Vojne policije JNA, koji je imao zadatak preuzeti ratne zarobljenike u Zavali i sprovesti u logor Bileću, propustio spriječiti nehumano postupanje prema zarobljenicima, te ih svjesno izložio maltretiranju. „Znajući za netrpeljivost prema pripadnicima Hrvatskih oružanih snaga, svjesno ih izložio brutalnosti i izživljavanju pripadnika bivše JNA i lokalnog civilnog stanovništva područja kojim su zarobljenici trebali biti prevoženi. Optužnica navodi da je dozvolio da ih u području Zavale veliki broj rezervista bjesomučno tuku šakama, nogama, kundacima pušaka i drugim predmetima po glavi i tijelu.“²¹

Gesta priznavanja političke odgovornosti došla je s najviše razine 2000. godine, kada je predsjednik Crne Gore Milo Đukanović uputio „građanima Republike Hrvatske, posebno Dubrovnika

¹⁸ Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

¹⁹ Priopćenje povodom upita za ratni zločin u logorima Morinje i Bileća, Županijsko državno odvjetništvo u Dubrovniku, 15. 5. 2006., dostupno na <http://www.dorh.hr/Default.aspx?art=5017&sec=760>

²⁰ Kazneni postupci zbog kaznenih djela ratnih zločina počinjenih na području Dubrovnika i okolice, dostupno online

²¹ Umirovljeni poručnik JNA osuđen za ratni zločin: pripadnike MUP-a pokazivao kao trofeje, mještanka jednog mlatila sjekirom, lomili im lubanje i rebra..., *Slobodna Dalmacija*, 5. prosinca 2019

i Dubrovačko-neretvanske županije“ poruku isprike „za svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je nanio bilo koji predstavnik Crne Gore u sastavu JNA u tim tragičnim događajima.“²²

Ipak, poticaj za kazneni procesuiranje slučaja Morinj u Crnoj Gori došao je iz Hrvatske. Državno odvjetništvo Republike Hrvatske krajem ožujka 2007. godine dostavilo je Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore dokazni materijal protiv desetorice državljana Crne Gore, osumnjičenih da su počinili ratne zločine protiv civila i ratnih zarobljenika u Morinju.²³

Slika br. 3: Novinski članak Bosonogi u slobodu (izvor: Monografija Dubrovačkih logoraša, 2011.)

15. augusta 2008. Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore, Odjeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina podiže optužnicu protiv Mladena Govedarice, Zlatka Tarle, Ive Gojnića, Špire Lučića, Iva Menzalina i Bora Gligića, pod optužbom da su „u periodu od 03. oktobra 1991. do 18. avgusta 1992. godine, za vrijeme oružanog sukoba u Republici Hrvatskoj, između JNA i hrvatskih oružanih formacija, na području Opštine Kotor (...) kršeći pravila međunarodnog prava utvrđena III Ženevskom Konvencijom o postupanju sa ratnim zarobljenicima član 3 stav 1 tačka a i e, član 13 i član 17, IV Ženevskom Konvencijom o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata, član 3 stav 1 tačka a i c, član 27 i član 31 i

²² Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik, b92, 24. lipnja 2000.,

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=06&dd=24&nav_category=1&nav_id=8216

²³ Proces suočavanja sa prošlostu u Crnoj Gori - slučaj "Morinj", Centar za građansko obrazovanje, str. 8.

II Dopunskim protokolom uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, član 4, stav 1 i 2, tačka a i e, naređivali i vršili: mučenja, nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji i povrede tjelesnog integriteta prema ratnim zarobljenicima i civilima, koji su u tzv. Centar dovođeni sa dubrovačkog područja“. Mladen Govedarica optužen je u svojstvu načelnika Službe bezbjednosti, Komande pozadinske mornaričke baze, Vojno pomorskog sektora Boka i isljednika u tzv. „Centru za prihvrat zarobljenika“ u Morinju, a Zlatko Tarle, Ivo Gojnić, Špiro Lučić, Ivo Menzalin i Boro Gligić, kao pripadnici rezervnog sastava JNA, u svojstvu isljednika, rezervnog oficira zaduženog za administrativne i intendantske poslove, vojnog policajca i stražara u tzv. „Centru za prihvrat zarobljenika“. Tužilaštvo traži da se „okrivljeni oglase krivim za krivično djelo – ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142 stav 1 KZ SRJ, u sticaju sa krivičnim djelom ratni zločin protiv ratnih zarobljenika iz člana 144 KZ SRJ i osude na kazne po zakonu. Takođe, kako predstavljaju tešku povredu normi međunarodnog prava te i ih domaće zakonodavstvo inkriminira kao najteža krivična djela „tužilac je shodno članu 148 stav 1 tačka 4 Zakona o krivičnom postupku, predložilo da se protiv okrivljenih odredi pritvor“.²⁴ Od šestorice optuženika samo se Ivo Menzalin nalazio u bjekstvu i suđeno mu je u odsustvu.

Suđenje je započelo 12. marta 2010. godine pred Višim sudom u Podgorici. Sud donosi presudu 15.05.2010. godine kojom se svi optuženi proglašavaju krivima.²⁵ Govedarica je osuđen na dvije godine zatvora, Tarle na godinu i pol, Gojnić na dvije i pol godine, Lučić na tri i pol godine, Gligić na tri godine, a Menzalin na četiri godine zatvora. Na presudu žalbu ulažu Vrhovno državno tužilaštvo kao i optuženi i njihovi branitelji. Apelacioni sud Crne Gore rješenjem od 25. studenog 2010. usvaja žalbu²⁶, je prihvatio žalbe optuženih u dijelu u kojem je utvrđena odgovornost dvojice prvooptuženih za izdavanje naredbi da se zarobljenici fizički zlostavljaju. Sud je također prekoračio optužbu u dijelu u kojem je osudio optužene za radnje preduzete prema nekim od oštećenih lica. Tužilaštvo je smatralo da je Sud na temelju dokaznog postupka „izveo pogrešan zaključak kada je našao da optuženi nijesu izvršili i krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl.142 st.1 KZ SRJ. pa je isto izostavio iz pravne kvalifikacije i kada je određeni broj oštećenih lica izostavio iz činjeničnog opisa precizirane optužnice“, te da su „razlozi u pobijanoj presudi su u znatnoj mjeri protivrječni i nejasni čime je počinjena bitna povreda odredaba Krivičnog postupka iz čl.376 st.1 tač.11 ZKP-a.“ Žalbu tužioca Apelacioni sud nije prihvatio. Nakon ponovljenog prvostepenog suđenja, Viši sud je presudom od 25. januara 2012. godine Govedaricu i Tarlea oslobodio optužbi.²⁷ Gojniću je smanjena zatvorska kazna na dvije godine, a Lučiću na tri; Gligiću i Menzalinu kazne su ostale nepromijenjene. Branioци optuženih kao i tužilaštvo žale se na presudu. Apelacioni sud presudom od 06.07.2012. godine odbija kao neosnovanu žalbu Tužiteljstva, prihvata žalbu optuženih, ukida presudu Višeg suda u osuđujućem dijelu i predmet u tom dijelu vraća prvostepenom sudu na ponovno suđenje.²⁸ Odbijanjem žalbe Tužiteljstva, oslobađajuća presuda u odnosu na Govedaricu i Tarlea postaje pravomoćna. Sud donosi novu presudu

²⁴ Optužnica KtS.br. 7/08 od 15. 08. 2008.

²⁵ Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010.

²⁶ Rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Ksž.br. 20/10

²⁷ Presuda Višeg suda u Podgorici, K.br. 33/10

²⁸ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kžs.br.24/12 od 06.07.2012.

31.07.2013. godine kojom je potvrđena krivnja optuženih; a trajanje zatvorskih kazni je ostalo nepromijenjeno.²⁹ Na presudu žalbe ulažu obje strane; koje Apelacioni sud presudom od 27.02.2014. odbija.³⁰ Time se potvrđuje prethodna presuda Višeg suda, i predmet je pravomoćno okončan.

Proces kaznenog procesuiranja ovog kao i drugih predmeta bio je podvrgnut kritikama i to najčešće od strane organizacija civilnog društva. Javnost je također bila nezadovoljna: „može se reći da su oštećeni zadovoljni postupkom koji se vodio u Crnoj Gori jer je donijeta osuđujuća presuda. Oni, međutim imaju neke primjedbe i prisutno je nezadovoljstvo. Prije svega zato što su presudom proglašeni krivim samo jedan intendant, jedan policajac, stražar i jedan kuvar, a raspon kazni je bio od dvije do četiri godine“, izjavila je advokatica Tamara Durutović, zastupnica bivših zatvorenika.³¹

Općenito gledajući, tvrdi se sa sudovi u Crnoj Gori tumače humanitarno i kazneno pravo na način koji štiti pripadnike policije i Vojske Jugoslavije restriktivnim tumačenjem domaćih i međunarodnih pravnih normi. Pritom se umanjuje značaj mehanizama koji štite i poboljšavaju status žrtava ratnih zločina u samom procesu. Na taj su način kriteriji da bi se neko djelo moglo tretirati kao ratni zločin postavljeni kod Višeg suda u Podgorici na mnogo višu razinu od primjerice MKSJ-a i drugih srodnih sudbenih praksi u susjedstvu. „Slično tome, dok Sud BiH dozvoljava procesuiranje zločina protiv čovječnosti, Apelacioni sud CG to procesuiranje onemogućava limitirajući pojam „međunarodnog običajnog prava“ koje sadrži zabranu zločina protiv čovječnosti i bilo je primjenjivo u SR Jugoslaviji na „međunarodne propise“ i „međunarodne akte“, iako u realnosti običajno pravo postoji i van tih okvira.“³² Kao ozbiljni nedostaci Tužiteljstva navode se sporost u provođenju istraga, neprovođenje istraga protiv osoba koje su zauzimale visoka mjesta političkoj i vojno-policijskoj hijerarhiji ondašnjih struktura. Također, Tužilaštvo nije provodilo istrage prema vlastitom nahodaženju, već zahvaljujući pritiscima javnosti i žrtava. U slučaju Morinj, inicijativa za pokretanje istrage stigla je od Tužilaštva Republike Hrvatske.

Tužilaštvo je propustilo da zločine u logoru Morinj „tretira kao organizovani sistem zlostavljanja zatvorenika i da za takvo zlostavljanje optuži osobe koje su bile nadređene neposrednim izvršiocima, iako iz spisa predmeta proizlazi da je za tako nešto bilo osnova.“³³ Moguće je opravdano zaključiti da su osobe koje su upravljale logorom trebale znati za zločine koji se tamo dešavaju, te za njihov sistematski karakter njihova provođenja, no one ne samo da su propustile zaustaviti takva djela ili ih procesuirati, već su ih svojim nečinjenjem omogućavale. U tom je smislu tužilaštvo na raspolaganju moglo upotrijebiti neku od kvalifikacija kao što su pomaganje, saizvršilaštvo, odgovornost organizatora zločinačkog udruženja ili komandna odgovornost, a Viši je sud odgovornost okrivljenih sveo samo na neposredno izvršenje i naređivanje. „Apelacioni sud je u rješenju od 25. novembra 2010. zaključio da nema dokaza za navode iz optužnice da su Govedarica i Tarle naređivali udaranje zatvorenika, pa je Viši sud u ponovljenom suđenju

²⁹ Presuda Višeg suda u Podgorici, Ks.br. 19/12 od. 31.07.2013.

³⁰ Presuda Apelacionog suda Crne Gore KŽ-S.br.44/13 od 27.02.2014.

³¹ Društvo u Crnoj Gori nije se spremno suočiti sa zločinima, *Dubrovački dnevnik*, 17.12.2014.

³² Izvještaj: *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, Akcija za ljudska prava, 2013, str. 8

³³ Isto, str. 12

oslobodio ovu dvojicu optuženih svih optužbi. Međutim, ni Apelacioni sud ni Viši sud nisu uopšte razmotrili da li je postupanje Govedarice i Tarlea, u odnosu na konkretne slučajeve udaranja zatvorenika, predstavljalo saizvršilaštvo ili pomaganje. Iako ni tužilac radnje optuženih tako nije kvalifikovao, Sud nije vezan za prijedloge tužioca u pogledu oblika odgovornosti, pa nije bilo prepreka da ispita potencijalnu odgovornost Govedarice i Tarlea i po ovom osnovu.³⁴ Viši je sud također uslijed pogrešne primjene odredbi o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima, optuženima izrekao neprimjereno niske kazne. Zaključeno je da kod optuženih nema otežavajućih okolnosti, a priznate su olakšavajuće okolnosti koje u praksi MKSJ-a ne igraju značajnu ulogu.

Reparacije

Bivši zarobljenici Morinja pokrenuli su pred Osnovnim sudom u Podgorici ukupno 207 postupaka, pri čemu je 187 postupaka pokrenuto od strane oštećenih iz Hrvatske, a 20 iz Bosne i Hercegovine. Iako su naknade isplaćene, Sud je u radu pokazao izrazito neujednačenu praksu što predstavlja „kršenje prava na pravično suđenje, stvara stanje pravne nesigurnosti i smanjuje povjerenje javnosti u pravosuđe.“³⁵ Crna Gora isplatila je odštetu bivšim zatočenicima koji su bili zatvoreni i mučeni u logoru Morinj isplativši im 1,43 milijuna eura za zlostavljanje i mučenje na temelju pravomoćnih presuda. Postupci za naknadu štete zbog umanjavanja poslovne sposobnosti i životnih aktivnosti još uvijek su u tijeku.

Akcija za ljudska prava, Centar za građansko obrazovanje i *Documenta* aktivno su pratile procese, te komunicirale s nadležnim tijelima kao i samim oštećenima, uz periodična zajednička javna oglašavanja, posebice prigodom godišnjica najtežeg granatiranja Dubrovnika.³⁶

Slika br. 4: Izjava Luke Piplice za Televiziju Crne Gore (izvor: dokumentarni film Logor Morinj)

³⁴ Isto, str. 15

³⁵ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, Akcija za ljudska prava, 2016, str. 13

³⁶ Priopćenje „Dubrovnik 25 godina poslije – Zločin bez kazne“, 05. prosinca 2016., <https://documenta.hr/novosti/dubrovnik-25-godina-poslije-zlocin-bez-kazne/>

Izvori i sjećanja

Na internetu je dostupan velik broj članaka koji se bave suđenjima vezanim za Morinj kao i odštetnim procesima koje su pokrenuli logoraši. Nedavno je o svojem zatočeništvu progovorio i glumac Nikša Kušelj.³⁷

Zločini u logoru Morinj izrazito su dobro dokumentirani. Optužnice i presude obiluju podacima i svjedočenjima.³⁸ Društvo hrvatskih logoraša izdalo je tri monografije na temu stradanja u Morinju te stradanju na dubrovačkom području: *Sjećanja dubrovačkih logoraša I* (2003.), *Sjećanja dubrovačkih logoraša II* (2008.) te konačno *Monografiju dubrovačkih logoraša* (2011.). Za informiranje crnogorske javnosti posebno je značajan bio dokumentarni film *Rat za mir* u kom su u završnim kadrovima prikazane i snimke iz Morinja, uz svjedočenja bivših logoraša, autora Koče Pavlovića i nezavisne produkcije "OBALA", (2003./2004.). Društvo hrvatskih logoraša je izradilo i dokumentarne filmove *Otvaram vrata* (2006.), *Logor Morinj* (2008. u suradnji s NTV Montena), a također je sudjelovalo u pripremama filma *Rat za Dubrovnik* autorice Snežane Rakonjac (2010, Morinjom se bavi peta epizoda, „Prjavi rat“). Društvo je skupilo i obilje arhivskog gradiva. U sudskim su procesima također dobro dokumentirani zločini, zahvaljujući svjedočenjima bivših logoraša, kojih se na suđenje odazvalo sedamdesetak. Dokumenta je u sklopu svojeg projekta „Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas“ snimila nekoliko svjedočenja o zatočenju u Morinju i Bileći.³⁹ Tako npr. Robert Hausvička, bivši zarobljenik govori o svojem svjedočenju U Haagu: „Došli su istražitelji iz Haaga i pitali da li bi pristao da svjedočim o događanjima u logorima. Ja sam objeručke pristao. Ja inače pristajem na sve jer mislim da ove sve priče danas-sutra će netko možda čitati, netko možda vidjeti. Jer jednostavno treba pričati. Ako se mi svi povučemo u sebe i ne pričamo, onda će ovo sve što se događalo postati stvarno zaboravljeno. Ja sam njima davao iskaze četiri ili pet puta tokom godinu ili godinu i pol dana i onda su me pozvali, kad su uhvatili Miloševića, pozvali su me na završno svjedočenje Miloševiću. To sam prihvatio. Jedno veliko iskustvo, sjediti u sudnici s čovjekom koji je kriv za ovo sve što se događalo na području Hrvatske, ne samoga Dubrovnika, i reći mu neke stvari. Za mene je to bilo jedno veliko iskustvo. Jedna velika stvar. I dan-danas imam te kazete doma. I te kazete su mi jako drage.“⁴⁰

Muzej domovinskog rata i Dubrovnik u svojim zbirkama također drži između ostalog i memoarsko gradivo o zatočenju u logorima Morinj, Bileća i Kumbor.⁴¹

³⁷ Poznati glumac prvi put o svom sužanjstvu u logoru Morinju: Došli su pred kuću i tražili da se predam, a što sam drugo mogao u okupiranom Cavtatu?, *Dubrovački vjesnik*, 2. prosinca 2020.

³⁸ U publikaciji *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori – slučaj "Morinj"*, pretisnuti su svi relevantni dokumenti – optužnica, presude, žalbe – o procesu vođenom u Crnoj Gori.

³⁹ O Morinju su svjedočili Robert Hausvička, Marko Sjekavica, Metodije Prkačin, Mario Curić, Marija Lukšić, Luko Piplica i Nera Vrkaš.

⁴⁰ Dio svjedočenja za Osobna sjećanja pretiskan je u knjizi, *Procesuiranje ratnih zločina - Jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj, Documenta*, Zagreb, 2014.

⁴¹ <https://mdrd.hr/zbirka-memoarske-grade/>

Krajem 2020. godine crnogorski autor Ognjen Spahić objavio je knjigu *Pod oba sunca*, koja progovara o problemu suočavanja s poglavljem crnogorske prošlosti kroz oči pukovnika Branimira Bate Lončara, u kojima se isprepliće osobna, obiteljska trauma te njegovo odbijanje da sudjeluje u zlostavljanju zarobljenika u Morinju. Roman ima dijelom i kvazi-dokumentarni karakter: „Menzalin i Lučić vuku se po sudovima. Mene niko ne pominje, a trebalo bi.“⁴²

Na kraju dokumentarnog filma *Logor Morinj* novinar ispituje lokalne mještane znaju li što se dešavalo nekoliko stotina metara od njihovih kuća tijekom 1991. i 1992. Nevoljnost i izbjegavanje davanja odgovora, te neugoda koju izaziva to pitanje možemo shvatiti kao dio onoga što Zorana Simić u recenziji Spahićeve knjige naziva „morinjskim ćutanjem“. U tom smislu formalni završetak restauracije pravde moći će uvijek poslužiti kao dobro opravdanje za zaborav.

Bibliografija

- ◆ *Izvještaj: Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, ur. Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2013, <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2017/01/HRA-20-maj-2013-Sudjenja-za-ratne-zlocine.pdf>
- ◆ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, ur. Zdenko Bulić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Podružnica Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik 2011.
- ◆ *Vječni kao Domovina*. Varina Jurica Turk, Miša Đuraš, Udruga roditelja poginulih branitelja Domovinskog rata Dubrovnik, Dubrovnik 2011.
- ◆ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, ur. Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, 2016., <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/2016/12/Naknada-stete-zrtvama-ratnih-zlocina-final.pdf>
- ◆ Priopćenje „Dubrovnik 25 godina poslije – Zločin bez kazne“, 05. prosinca 2016., <https://documenta.hr/novosti/dubrovnik-25-godina-poslije-zlocin-bez-kazne/>
- ◆ *Pod oba sunca*, Ognjen Spahić, Fraktura, Zagreb, 2020., Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2020
- ◆ *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori – slučaj „Morinj“*, ur. Boris Marić, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica 2014.
- ◆ *Procesuiranje ratnih zločina - Jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj*, ur. Maja Dubljević, Documenta, Zagreb, 2014., <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/09/procesuiranje-ratnih-zlocina-FINAL.pdf>
- ◆ *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009–2015)*, Bogdan Ivanišević i Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2016, <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015-1.pdf>
- ◆ Optužnica KtS.br.7/08
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici K.br.214/08 od 15.05.2010.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KtS. Br. 7/08 od 09.06.2010.

⁴² Ognjen Spahić, *Pod oba sunca*, Fraktura, Zagreb, 2020., Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2020, str. 71

- ◆ Rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Ksž.br. 20/10 od 25.11.2010.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici, K.br. 33/10 od 25.01.2012.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KtS. Br. 7/08 od 06.03.2012.
- ◆ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kžs.br.24/12 od 06.07.2012.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici, Ks.br. 19/12 od. 31.07.2013.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KTS. Br. 7/08 od 02.10.2013.
- ◆ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kž-S.br.44/13 od 27.02.2014.
- ◆ Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik, b92, 24. lipnja 2000., https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=06&dd=24&nav_category=1&nav_id=8216
- ◆ Poznati glumac prvi put o svom sužanjstvu u logoru Morinju: Došli su pred kuću i tražili da se predam, a što sam drugo mogao u okupiranom Cavtatu?, Dubrovački vjesnik, 2. prosinca 2020., <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanja/dubrovnik/poznati-glumac-prvi-put-o-svom-suzanjstvu-u-logoru-morinju-dosli-su-pred-kucu-i-trazili-da-se-predam-a-sto-sam-drugo-mogao-u-okupiranom-cavtatu-1061264>
- ◆ Umirovljeni poručnik JNA osuđen za ratni zločin: pripadnike MUP-a pokazivao kao trofeje, mještanka jednog mlatila sjekirom, lomili im lubanje i rebra..., Slobodna Dalmacija, 5. prosinca 2019., <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/crna-kronika/umirovljeni-porucnik-jna-osuden-za-ratni-zlocin-pripadnike-mup-a-pokazivao-kao-trofeje-mjestanka-jednog-mlatila-sjekirom-lomili-im-lubanje-i-rebra-636695>
- ◆ Društvo u Crnoj Gori nije se spremno suočiti sa zločinima, Dubrovački dnevnik, 17.12.2014., <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/hrvatska/slucaj-morinj-drustvo-u-crnoj-gori-nije-se-spremno-suociti-sa-zlocinima>